

-- M. Ravnikar, Sgodbe I., 1815, 154: po duhu in *poménu* befedi; Murko 1833, nem.-slov., 146: Bedeutung, *pomén*; Janežič 1850-51: Bedeutung, *pomén*, itd.; **ponizje** — Hip., Dict. P² (prepis), 130: Confecta, orum, Nachtsch, *pomysje*; **ponatis, ponatiskavec, ponatisniti** — Vodnik, Slov. Bef. (29. XII. 1805), zv. 56/3^a: Nachdruck eines Buches, *ponatíj*, Nachdrucker *ponatískáviz*, Nachdrucken, ein Buch *ponatísniti, ponatísvati*, bukve; Nov. 1851, 161; Janežič 1850, 368: Nachdruck (eines Buches) *ponatís*, Nachdrucken, *ponatísniti, ponatískati*, 1851, 294: *Ponatís*, Nachdruck, itd.; **ponedeljek** — glej pika, plav;

Se bo nadaljevalo.

Silvo Fatur

Gimnazija Postojna

POUK SONETOV NESREČE

Kaže, da se da in da je treba tej Prešernovi umetnini v gimnaziji posvetiti vsaj dve šolski uri. Prvo je pogojeno s časom, ki ga ima slavist na razpolago in ki je določen za pouk književnosti s predmetnikom, drugo pa izvira iz pomembnosti stvaritve, ki je sedemnajst, osemnajstletnemu dijaku dojemljiva vsaj v nekaterih svojih plasteh. V dveh urah se da te sonete dijaku predstaviti še kar spodobno, naslanjajoč se na nekatera njegova spoznanja iz osnovne šole in nižjih razredov gimnazije. Kako se da to storiti — seveda nikakor ne gre za edino možnost — bi rad povedal v tem sestavku.

1. ura

Dijaki imajo pri uri antologijo Slovenska književnost — prva knjiga, še bolje pa je, če imajo eno izmed izdaj Prešernovih poezij; različne izdaje, ki jih vidijo, vzpodbujajo k razmišljanju o veličini Prešernove ustvarjalnosti. Učitelj prinese s seboj še gramofon in 1. ploščo kompleta Prešernovih pesmi, ki ga je izdala Mladinska knjiga. S te plošče pripoveduje prve tri sonete Stane Sever, druge tri pa Boris Kralj. To so dobri posnetki.

Preden gramofon steče, je treba dijake seznaniti z najnужnejšimi literarnozgodovinskimi dognanji: da je cikel nastal pred Sonetnim vencem; da bi bilo sporočilo Sonetov nesreče lažje razumeti in razložiti, če bi nastali kasneje, po mnogih udarcih, ki jih je Prešernu prisodilo življenje; da jih je pesnik sam v Poezijah uvrstil za sonetni venec in da so tako uvrščeni še dandanašnji, ker je čutiti v tem neko življenjsko logiko; da je literarna zgodovina pravzaprav še zmeraj v zadregi, ko skuša pojasniti vzroke za tolikšen, tako globok Prešernov obup leta 1832, ko je pesnik zaključeval študije v Celovcu, zlasti še, ker je tisti čas pisal tudi lahkotne petrarkistične in naostrene satirične verze. Povedati velja še, da se sporočilo Sonetov nesreče v tem in onem navezuje na Slovo od mladosti, ki ga dijaki že poznajo, in da gre za vrhunsko umetniško stvaritev, ki je miselno, stilistično in kompozicijsko izredno dognana.

Potem lahko steče gramofon. Dijaki morajo najprej doživeti umetnino — cikel v celoti, kajti kaže se nam izredno celovit. Ko se plošča izteče v tišino, nadaljujemo.

Ni časa, da bi natančneje interpretirali vsak sonet posebej, zato izluščimo le elemente sporočila — bolj ali manj aktivno pomagajo dijaki — s temi elementi, urejenimi kot jih je uredil pesnik sam, skušamo izrisati kompozicijsko linijo ciklusa.

Na poti od soneta do soneta ugotovimo naslednje:

1. Pesniku je žal, ker je zapustil srečno, drago vas domačo, od koder ga je speljala uka želja. Spoznanje, ki mu ga je dal svet pravzaprav že na začetku poti, je v njem načelo vero vase in v njegovi duši razvihralo vihar, v katerem se je zazibal kot igrača.

2. Pa je, popotnik, šel dalje — a sredi noči v puščavi mu je zmanjkalo steze, nikjer ni bilo luči, ki bi ga vodila iz stiske. A ko je posijala luč, ko se je razprlo zagrinjalo noči, ki je zagrinjalo prihodnost, mu je zazijal nasproti življenja gnus in nadlog nemalo in brezno brez vse rešne poti. Pesnikovo odkritje je ostro in boleče.

Na tem mestu velja dijake opozoriti, da v prvem sonetu govori pesnik v 1. osebi («... da b'uka žeja me...», «... mi ne bila...», «... mi mirno plavala bi...» itd.) — s čimer je poudarjena intimnost, že v drugem sonetu po uporabi 3. osebo, tako dobiva umetnina splošnejši, bolj občečloveški značaj («Popotnik pride...», «... steze mu zmanjka...»). V tretji osebi sta tudi tretji in četrti sonet.

V teh povzetkih sonetov je smotrno uporabiti kolikor se da Prešernovo besedje. S tem ohranjamo z umetnino trdnejšo zvezo.

3. Na koncu drugega soneta bi bil lahko konec, saj poti ni bilo videti nikakršne. A kolikokrat se znajdemo v življenjski stiski, ki ji ni videti razrešitve; pa rešitev, pot iz brezna vendarle je! Tudi Prešeren se je velikokrat, do tal pobit, vendarle dvignil in krenil dalje. Vedel je, da bo hrast, ki ga je podrl zimski vihar, še ozelénil veje, čeprav je zapisan požrešni trohljivosti. Podobno je s človekom. Zapisan je neizogibnemu ugašanju in koncu.

4. Na popotovanju skozi življenje človeka zadene šestokrat klofuta, pot mu psojplje trnje, nadloge butajo vanj kot togotni valovi jezera. Skrb in potreba ga preganjata — in nikjer ne najde miru. Odpočije si lahko šele v pokoju tihem poslednjega bivališča, v grobu.

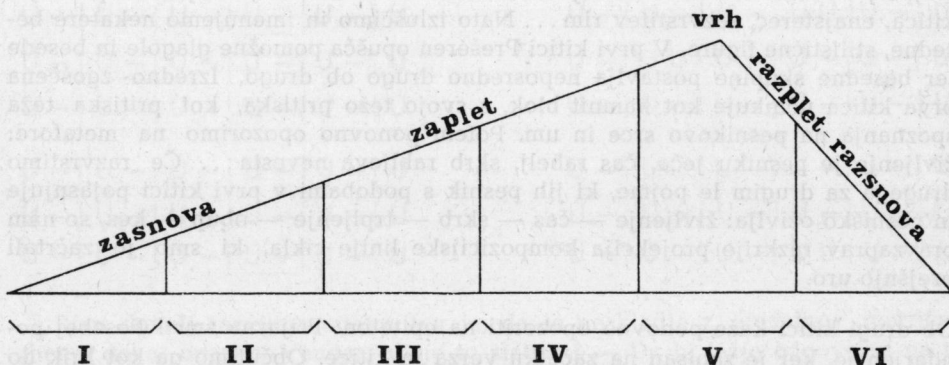
5. V petem sonetu pesnik razglablja o prastarem vprašanju: življenje — smrt. Spet spregovori v 1. osebi, vendar v 1. osebi množine («... ki pelje nas...», «... krivic ne bo za nami...»). Postavi se tako med ljudi in s tem daje svoji izpovedi pretresljivo neposrednost. Ta sonet izredno zgoščeno povzema težka spoznanja prvih štirih. Je težko razumeti, da je njegova izpoved pesimistična? Da mu je življenje *ječa*, čas *rabelj*, skrb *rabljeva nevesta*, trpljenje in obup pa *rabljeva zvesta hlapca*...? Je težko razumeti, če si iz pesnikove zavesti izvi- je sam po sebi nedoumni, pa v tej situaciji izredno prepričljivi epiteton PRIJAZ-

NA smrt...?! Saj je smrt ključ — vrata — srečna cesta iz mesta bolečine k pokoju, k večnemu miru. Ta mir je dokončen, naraven, brez onstranske dimenzije verujočih.

V tem sonetu je Prešeren na vrhu poti, navzgor ni več moči, navpično pod previsom je samo še smrt. Življenje in smrt si gledata iz oči v oči, merita svoje pošastne sile... Pa navsezadnje še enkrat, ne dokončno, a vendarle zmaga življenje. Življenje je vendarle tisto najbolj dragoceno, kar imamo!

6. Ta, zadnji sonet je spet v 1. osebi ednine, saj je razrešitev obravnavanega problema praviloma individualna. Prešeren se je — in človek se navsezadnje mora sprijazniti s tem življenjem. Pleča se navadijo butare, koža postane čez in čez podplat, ne straši več je trnovka bodeča. Izgine strah — in če človeka ni več strah, posebno če se znebi tudi golj'fivega upanja, ki je upanje neizkušene mladosti, potem stopa po svoji poti vendarle trdnejši, zavedajoč se danih možnosti in nemožnosti.

Po taki interpretaciji, s katero seveda ne izčrpamo vseh miselnih globin, v dijakovi zavesti vsekakor ostane vtis strnjenosti in celovitosti ciklusa. Prav je, če mu pokažemo to tudi grafično; to prej sami izdelamo. — Ciklus je vsekakor notranje dramatičen; v Prešernu romantiku je bilo še nekaj klasicističnega, zato se zdi, da je mogoče prikazati kompozicijsko linijo ciklusa s kompozicijsko linijo klasične drame, o čemer so dijaki nekaj zvedeli že v 1. razredu.

Pesnik obžaluje odhod iz domače vasi, kjer bi bil srečen.

Tako, popotnik, krene na pot in trči na prve ovire; zdi se, da ni več izhoda.

A izhod je, čeprav je že videti neizbežen konec.

Pot je utrudljiva, in resnični počitek je le smrt.

Človek v stiski si smrti zaželi; vzame si jo lahko. A življenje je dragocenejše.

In človek se resigniran sprijazni; po zmagi nad samim seboj je trdnejši, močnejši.

S tem lahko zaključimo prvo uro. Vzgojni smoter je taki razlagi imanenten. Gornjo sliko lahko uspešno prikažemo z grafoskopom. Če utegnemo, lahko opozorimo dijake še na sonet *Pov' do let starih čudne izročila*, ki naj bi bil po prvot-

nem načrtu prvi sonet cikla, a ga je Prešeren sam izločil. Prav tako lahko opozorimo na sonet *Memento mori*, ki po svojem značaju sodi k sonetom nesreče in ga uredniki uvrščajo tik za ciklus. Vendar je v primerjavi s soneti cikla skrajno objektiviziran. Kompozicijska linija cikla se z dodatkom ali odvzemom teh dveh sonetov v bistvu ne spremeni.

2. ura

Na začetku druge ure kaže dijake najprej opozoriti, da bi bilo pesnikovo sporočilo lahko tudi pisateljevo in bi bilo zapisano v leposlovni prozi, npr. v romanu, ali pa sporočilo psihologa in sociologa in bi bilo napisano v znanstveni prozi. Prešeren ga je stisnil v pesem, v ciklus sonetov. — Zdaj ugotovimo, v čem je to sporočilo pesniško sporočilo! Dijaki bodo hitro povedali, da je napisano v verzih, ki se rimajo, kiticah, ki so oblikovane in razvrščene po shemi za sonete, opozorili bodo tudi na jezik in stil, na plastično metaforiko . . . Manj verjetno, da bi se spomnili tudi na ritem. Zato ugotovimo, da je bogat jezik in izoblikovan stil lasten tudi leposlovni prozi, da pa je poeziji še posebej treba ritma, ritmičnega gibanja. Napovemo, da bodo nadaljnja razmišljanja usmerjena k ritmu.

Iz prejšnje ure izhaja, da je sonet *Življenje ječa* . . . kompozicijsko vrh cikla. Izredno poln je, izberemo si ga za nadrobnejši ogled.

Najprej v razgovoru hitro naštejemo značilnosti soneta, ki jih dijaki že poznajo: kitica, enajsterec, razvrstitev rim . . . Nato izluščimo in imenujemo nekatere besedne, stilistične figure. V prvi kitici Prešeren opušča pomožne glagole in besede ter besedne skupine postavlja neposredno drugo ob drugo. Izredno zgoščena prva kitica učinkuje kot kamnit blok, s svojo težo pritiska, kot pritiska teža spoznanja na pesnikovo srce in um. Potem ponovno opozorimo na metafore: življenje je pesniku ječa, čas rabelj, skrb rabljeva nevesta . . . Če razvrstimo drugega za drugim le pojme, ki jih pesnik s podobami v prvi kitici pojasnjuje in pesniško oživlja: življenje — čas — skrb — trpljenje — obup — kes, se nam pravzaprav razkrije projekcija kompozicijske linije cikla, ki smo jo načrtali prejšnjo uro.

Ob drugi kitici kaže ponovno opozoriti na epiteton: Prijazna smrt! Posebej poudarjen je, ker je zapisan na začetku verza in kitice. Občutimo ga kot krik do smrti pobitega človeka. Potem opozorimo na stopnjevanje ali klimaks: ključ — vrata — cesta; smrt je vse to, le smrt je izhod in odrešitev, je pot, ki pelje . . . « v posteljo postlano v črni jami . . . », kjer ni več preganjanja, krivic, hrupa, nadlog.

Nato obravnavamo ritem. Metrično in ritmično shemo soneta imamo že prej izrisano na posebnem panoju. Še bolj uspešno se da uporabiti grafoskop. Eno ali drugo je potrebno zaradi nujnosti štednje s časom. Projekcijski komplet si lahko pripravi vsakdo sam. Grafoskop po slovenskih šolah ni več redkost.

Na prvem listu kompleta je izrisana metrična shema soneta. To bo torej prva slika na zaslonu. Ob tej, prvi projekciji potem čimbolj naravno beremo kitico za kitico in v vsaki kitici vrstico za vrstico ter ugotavljamo, v kolikšni meri se poudarjeni in nepoudarjeni zlogi besedila ujemajo z zahtevami metrične sheme.

Dijake je mogoče prav živo angažirati. S skupnimi močmi hitro ugotovimo neskladja. Z naslednjimi tremi listi pa ob že projicirano metrično osnovno sproti, najprej za prvo, pa za drugo kitico in nazadnje še za obe trivrstičnici, projiciramo shemo, kakršna nastaja iz besednega gradiva soneta, shemo z »napakami« torej. Hkrati s podčrtavanjem in z drugo barvo zaznamujemo »nepravilna« mesta v prvotni, čisti shemi. To je potrebno zato, da je primerjava obeh delov druge slike na zaslonu za dijake lažja. Ta druga slika na zaslonu, sestavljena iz štirih projekcijskih listov, je takale:

U — U — U — U — U — U	U — U — U — U — U — U
<u>U —</u> <u>U —</u> U — <u>U —</u> U — U	— — U U U — U U U — U
U — <u>U —</u> U — U — U — U	U — U U U — U — U — U
U — U — <u>U —</u> U — U — U	U — U — U U U — U — U
U — U — U — <u>U —</u> U — U	U — U — U U U — U — U
U — U — <u>U —</u> U — U — U	U — U — U U U — U — U
U — <u>U —</u> <u>U —</u> U — U — U	U — U U U U U — U — U
U — U — U — U — U — U	U — U — U — U — U — U
U — U — U — <u>U —</u> U — U	U — U — U — U U U — U
U — <u>U —</u> U — U — U — U	U — U U U — U — U — U
U — U — U — U — U — U	U — U — U — U — U — U
U — <u>U —</u> U — U — U — U	U — U U U — U — U — U
U — U — U — U — U — U	U — U — U — U — U — U
U — U — U — <u>U —</u> U — U	U — U — U — U U U — U

— Prva dovolj razvidna ugotovitev je, da je neskladje z »idealno« metrično shemo dokaj opazno. Vendar, ali je to slabost? — Da bi lažje odgovorili na to vprašanje, je treba spet brati sonet, naravno, vendar z izrazitejšimi poudarki. Dijaki morajo problem dojeti akustično, ritem pesmi je predvsem akustična zadeva. Sledi vprašanje: Ali je ritmičnost pesmi zaradi ugotovljene neskladnosti z metrično shemo kaj prizadeta? Je čutiti kake trše ovire v ritmičnem gibanju? — Pričakovati smemo, da takih ovir dijaki ne bodo našli. Potem jih je treba napotiti k iskanju potrebne ritmične urejenosti soneta. Nekaj mora biti, če ob poslušanju ne zaznamo ovir! Hitro bodo ugotovili, da je prvi verz brez posebnosti, da je drugi bolj čuden, a ob tretjem in četrtem verzu smemo pričakovati, zlasti če jih opozorimo, naj ujamejo s pogledom po dve stopici hkrati, da bo ta ali oni odkril ritmično enoto, ki pravzaprav nadomešča zaporedna jamba. Ta posebna enota je : U U U —! Ko bomo našli prvo tako enoto s primerjavo 3. in 4. verza — bomo lahko hitro našli še ostale. Ugotovili bomo, da se pojavijo kar 11 krat, s pridržkom pa tudi na začetku 8. in 11. verza ter sredi 13. verza. —

To prikažemo še s petim, zadnjim projekcijskim listom kompleta. Na njem so zarisani samo ustrezni okvirčki, ti okvirčki pa — potem ko ta list spustimo na prve štiri — izdvojijo iz desne sheme vse ugotovljene posebne ritmične enote. Za primer navajam le dokončno sliko prve kitice.

$$\begin{array}{cccccccc}
 U & - & | & U & - & | & U & - & | & U & - & | & U & - & | & U \\
 - & - & & \boxed{UU} & | & \boxed{U-} & | & \boxed{UU} & | & \boxed{U-} & | & U & & & & \\
 U & - & & \boxed{UU} & | & \boxed{U-} & | & U & - & | & U & - & | & U & & \\
 U & - & | & U & - & | & \boxed{UU} & | & \boxed{U-} & | & U & - & | & U & &
 \end{array}$$

Zadeva je zdaj formalno opravljena. Ta »formalizem« pa je treba osmisлити. Ko ponovno beremo prvo vrstico in posebno pozorno prisluškujemo njenemu ritmičnemu toku, ugotovimo, da prva vrstica teče enakomerno, da pa v verzih, kjer si sledijo trije nepoudarjeni in nato četrti poudarjeni zlog, z glasom nekoliko pohitimo, kar je utemeljeno s teorijo poudarjanja besed, da se torej nekako opotečemo. Kot da bi hoteli kar najhitreje spet ujeti ravnotežje in enakomernost gibanja. To lahko ponazorimo še s trkanjem ob mizo ali celo z malo teatraličnim korakanjem. Zaključek je: Prešeren je ob predpisani metrični shemi ustvaril svojo ritmično strukturo, ki s ponavljajočo se ritmično enoto UUU — ustvarja občutek opotekanja.

V sonetu *Življenje ječa*... so torej v čudovitem skladju: globoka misel, bogastvo besednih in glasovnih figur ter svojstven, vsebini ustrezen ritem. Ta sonet je umetnina prve vrste. Visoko umetniško vrednost pa razodeva tudi cikelus v celoti.

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta Ljubljana

»SPOZNAVAJMO SLOVENSKI JEZIK« V JEZIKOSLOVNI IN METODIČNI OSVETLITVI

3

V tem delu recenzije je govor o Ssj 6, pripombe pa so omejene (kot v oceni Ssj 5) le na novo snov; kolikor se v Ssj 6 obravnava snov iz Ssj 4 in 5 (npr. obrazilo — končnica, poudarek — naglas, osebkovala beseda — osebek, pojmovanje stavčnih členov ipd.) in se prikazuje pojmovno in terminološko enako kot v teh dveh knjigah, veljajo zanjo kritične pripombe iz ocen Ssj 4 in 5.

V Ssj 6 so obravnavani: pravorečje in pravopis (str. 4—5, 16—18, 30—31, 44—46, 47, 60—62, 74—75, 94—96, 110—112, 124—126, 139—141), skladnja (7—12, 20—25, 30—39, 47—55, 63—66, 148—150) ter oblikoslovje (77—88, 97—104, 113—117,